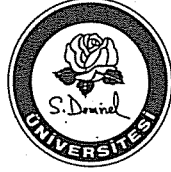
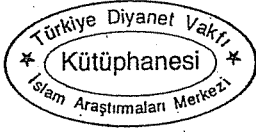

ISSN 1300-9672

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

DERGİSİ

**Review of the Faculty of Divinity
University of Süleyman Demirel**

REKTÖR PROF.DR.HASAN GÜRBÜZ'E

ARMAĞAN

Yıl : 1996

Sayı : 3

İLİMDE GAYE İLE VASITANIN ALAKASI ÜZERİNE

Doç.Dr.Osman CİLACI*

Bilim Tarihi ile ilgili olarak kaleme alınan son dönem eserlerde umumiyetle bilimlerin: 1. Sosyal Bilimler, 2. Fen Bilimleri, 3. Tıp Bilimleri şeklinde ayrılması yaygın bir uygulamaya halini almış bulunmaktadır. Nitekim 1982'den beri yürürlükte olan 2547 sayılı YÖK ve ona dayalı olarak çıkarılan yönetmeliklerde üniversitelerin, bu üç ana başlıkta toplanan bilimleri kendi bünyelerinde enstitüler olarak teşkilatlandırdıkları, akademik kariyer yapmak isteyenlerin de bu enstitüler vasıtasıyla yönlendirildiği bilinmektedir.

Dikkatle incelenecek olursa bu üç ana başlık altında toplanan ilimlerin, bütün bilim tarihi boyunca araştırmaya tabi tutulan ilim dallarını ihtiva ettiği anlaşılacaktır. Bilim Tarihi hakkında yazılan eserlerde de bu hususu müşahade etmek mümkündür¹.

Burada üzerinde durulmak istenen esas nokta, Bilim Tarihi ve onun tarih boyunca geçirdiği safhalardan çok, ilimlerin elde edilmesindeki "gaye-vasıta alakası"dır. Genel bir kavram olan "gaye" çeşitli dönemlerde, amaç, erek, niyet, maksat vb. kelimelerle eş anlamlı bir şekilde kullanılmıştır. Gayeyi, "Bir teşebbüsün yöneldiği şey, varılacak netice" diye tarif etmek mümkündür.

Herhangi bir şeyde gayeye ulaşmak için bir takım vasıtalara ihtiyaç olduğu bir gerçektir. İlimde de, belli bir gayenin tahakkuku için belli vasıtalara, eski tabirle "Alet İlimleri"ne, bu ilimlerin belli ölçülerde elde edilmesine zaruret vardır. İşte bütün mesele, gayenin tahakkuku için kullanılacak vasıtaların sınırını çizmek, onlara ne zaman, ne kadar, ne ölçüde muhtaç olunacağını iyi tesbit etmektir. Aksi takdirde plan yanlış yapılır ve zamanlama açısından titizlik

* Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı Başkanı.

1 Geniş bilgi için bkz. A. Adnan Adıvar, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, İst., 1944; Celal Saraç, *Bilim Tarihi*, İst., 1983; Saffet Bilhan, *Eğitim Bilim Sanat*, Ank., 1988.

gösterilmezse, vasıta ile gaye yer değiştirir, âdetâ vasıta gayenin yerine geçmiş olur.

Batı'da Hacı Kalfa veya Hacı Halife olarak bilinen Kâtip Çelebi (1609-1657), kısa ömrüne rağmen büyük eserler veren bu değerli Türk âlimi, ilimler ve onların eğitim-öğretimi hakkında kıymetli fikirlerin sahibi, çok yönlü bir araştırmacı ve ansiklopedisttir. Çok iyi Arapça ve Farsça bilen, tercüme yapacak seviyede Latince öğrenen Kâtip Çelebi, çalışmalarını tarih, coğrafya ve kaynak eserlerin telifi alanına teksif etmiştir. Onun eserleri ülkemizde olduğu kadar Batı'da da büyük ilgi görmüştür. Kitapları Arapça'ya, Farsça'ya ve kısaltılarak bazı Batı dillerine tercüme edilmiştir. *Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfâri'l-Bihâr*'ı İngilizce'ye ve Fransızca'ya çevrilmiştir².

Kâtip Çelebi, "Bir şeyin şerefi, ya kendisi içindir, yahut da başkası içindir. İlim bu iki şerefi birarada hâizdir" sözleriyle ilim hakkındaki görüşünü belirtmiştir. İlimleri gaye ve ihtiyaç yönünden de değerlendiren Kâtip Çelebi, "Bir ilim, gayesi bakımından şerefli olur, ahlâk ilmi gibi. Bir ilme duyulan ihtiyaç yönünden o ilim faydalı olur, fıkıh gibi" diyerek öncelikle ilimlerde gaye ve fayda sınırına dikkat çekmek istemiştir. Bütün ilimlerin birbirine yardımcı ve bağlı oldukları konusunda da şöyle demektedir:

Bütün ilimler birbirine yardımcı ve birbirine bağlıdır. Lâkin bir tanesinde iyice kuvvetlenmeden diğerine heves etmemelidir. Yoksa arada kalır ve neticede hepsinden mahrum olur. İlimlerden birine meyledip de geri kalanına düşman kesilmek de olmaz. Her ilmin kendi çapında bir değeri olduğuna samimiyetle inanan Kâtip Çelebi'nin, "cahillerden işittiğine bakıp da ilimlerden herhangi birisini hor görmemelidir, bilakis hepsinden nasip almak ve kendisine onu anlamak hususunda idrak verene şükretmelidir"³ şeklindeki görüşlerine katılmamak mümkün müdür?

İlmi geliştirmek ve ona lâyık olduğu mevkii vermek herkesten önce ilim adamlarının vazifesidir⁴. Böyle bir misyonun sahibinde on

2. *Ana Britannica*, İst., 1989, XIII, 74. Ayrıca bkz. Kâtip Çelebi, *İslam'da Tenkid ve Tartışma Usulü*, (şad. S. Uludağ, M. Kara) İst., 1990.

3. *Kâtip Çelebi'den Seçmeler*, (haz. İ. Parmaksızoğlu) İst., 1990.

4. H. Râğıp Atademir, *İlim ve Muht*, Konya, 1959, s.7-24.

haslet bulunması gerektiğini söyleyen büyük fakihlerden Ebu'l-Leys es-Semerkanî, şartlarını şöyle sıralamaktadır:

1. Haşyet, 2. Nasihat, 3. Şefkat, 4. Tahammül, 5. Sabır; 6. Vekâr ve sükun, 7. Tevazu, 8. Halkın malından kendisini uzak tutmak, 9. Daima kitaplara bakmak, 10. Kitapların yanına kolayca girebilmek.

İlimlerin bir sınırı bulunması gerektiğini, bir ilmin diğerine ulaşmak için vasita olduğunu önemle vurgulayan Kâtip Çelebi, “Bir ilim diğerine ulaşmak için vastadır ve her ilmin bir sınırı vardır, onu aşmamak icabeder. Bunu bilmeli ve haddi tecavüz etmemelidir. Meselâ nahiv ilminde delillerin ikamesi maksut değildir, istenmez de...”⁵ diyerek, özellikle ülkemizde Arapça eğitiminde arzu edilen neticeye ulaşmak için çekilen zorlukları ifade etmektedir sanki!..

Kâtip Çelebi'nin üzerinde en fazla ve önemle durduğu konulardan biri, ilimlerin künhüne varmak için vasita olarak kullanılan “Alet ilimleri”nin yeri ve sınırı meselesidir. Bu problem medreselerde yıllar boyu çözüme kavuşturulamadığı için, din ilimlerinin temeli olan Arapça eğitim-öğretimi öğrencinin uzun yıllarını almış, sonunda müsbet neticeye ulaşmak çok az kişiye nasip olmuştur. “Vusulsüzlüğümüz usulsüzlüğümüzdendir” (Sonuca ulaşama-yışımız methodsuzluğumuzdandır) sözü, bu eğitimi ve sistemini anlatmak için âdeta darb-ı mesel haline getirilmiştir.

Tahsil çağı medrese eğitiminin revaçta olduğu bir döneme rastlayan değerli maarifçilerimizden Muallim M. Cevdet (1883-1935), özellikle Arapça eğitim-öğretimi hakkında şöyle diyor:

Arapça'mı kimseye medyun (borçlu) değilim. Yalnız Beyrut papazlarının neşriyatını kemâl-i minnetle yadederim. Beni, İslam felsefe ve tarihinin en canlı eserlerini anlayacak bir rüşuh ile techiz eden, papazların metodik mesaisidir. Tamamiyle kaniim ki, medreselerimizde Arapça tekellüm ve tahrir kâdir İslam misyonerleri yetişmesine, Merah, Maksud, Bina, Emsile, Evâmil, Izhar, Kafiye vb. kitaplar kat'iyen müsait değildir. Alman müsteşriklerinden

5 *Kâtip Çelebi'den Seçmeler*, s.211.

Hermann'ın, sonraları Arapça ve Almanca bir kitabından ettiğim bir istifadenin onda birini ben bu kitaplarda bulamadım"⁶.

Muallim M. Cevdet'in gayet vuzuhla belirttiği gibi, medreselerin hemen çoğunda alet ilimlerine "vasıta" olmanın ötesinde "gaye" nazarı ile bakılmış, öğrencinin en iyi algılama ve öğrenme dönemleri verimsiz bir şekilde tüketilmiştir. "Benim oğlum bina okur, döner döner yine okur" sözü, kim bilir belki de o dönemlerden kalmadır⁷. Arapça öğretiminde aktif metod en verimli ve en tabii yoldur. Arapça yaşayan bir dil olarak öğretilmelidir⁸.

Arapça'yı, Kur'an dili olması, dilimizde hala kullanılan kelimelerinin bulunması, müslüman oluşumuz, hançere yapımızın uygunluğu vb. sebeplerden dolayı en kolay bizim öğrenmemiz gerekirken, metodik davranarak bu hususta bizi çok geride bırakanlar olmuştur.

Günümüzde Batı dillerinin, hatta Japonca ve Çince'nin yabancılarla öğretilmesinde kullanılan metodların Arapça'ya da uygulanması sonucu, çok müsbet neticeler alınmıştır. Diğer ülkelere nispetle, geç de olsa bu tür bir uygulamanın ülkemizde görülmeye başlaması sevindirici bir gelişmedir. Ancak burada bir noktayı aydınlatmakta fayda vardır: Batı dillerinin öğretiminde kısa zamanda elde edilen müspet sonucun bir benzerinin, aynen Arapça'da görülmemesi, buna heves edenleri hayal kırıklığına uğratmamalıdır. Çünkü Arapça, herhangi bir Batı diliyle kıyas edilemeyecek (kelime zenginliği, irab, kelimelerin istisnai yapıları, kelime veya cümleyi takdirenden değerlendirme vb.) kadar birtakım özellikleri bünyesinde bulundurmaktadır. Bütün bunlara rağmen, gerekli metodları uygulayarak anadili Almanca, İngilizce, Türkçe, Fransızca, Japonca vb. olan nice araştırmacının, bir Arap'tan daha iyi bu dili kullandığı da bilinen bir gerçektir.

Bu noktada sözü daha fazla uzatmadan Kâtip Çelebi'nin "Alet İlimleri"ne, vasıta oluşun ötesinde bir yer vermemek konusundaki

6 Osman Ergin, *Muallim M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri, Kütüphanesi*, İst., 1937, s.8.

7 Osmanlı İmparatorluğu'nda medreselerin yapısı, programları ve ıslahat hareketleri hakkında geniş bilgi için bkz. Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, İst., 1983.

8 Osman Pazarlı, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, İst., 1967.

düşüncelerine tekrar bir göz atalım: “Âlet ilimlerine, asıl maksat olan ilimlerden fazla ehemmiyet verdiklerinden dolayı talebe zarar görmüştür. Talebe ömrünü bunlara harcadıktan sonra maksatları ne zaman ele geçirecek?” Burada Kâtip Çelebi'nin önemle üzerinde durduğu husus, âlet ilimlerine lüzumu kadar zaman ayırmak, asıl ilgiyi ilimlerin tahsiline kaydırmaktır. Ona göre problemin tavzihi sadedinde şunları da ifade etmek gerekmektedir: “... bundan dolayı bu âlet ilimleriyle uğraşmak, ömür ziyan etmek ve boş şeyleri iş edinmek olur. İşte, sonrakilerin nahiv, mantık ve fıkıh usulü hakkında yaptıkları gibi bunlar, âlet olmak bakımından bu ilimlerden çıkardıkları teferruat ve meseleleri çoğalttılar ve onları -bu ilimleri-bizatihi maksut ilim haline koydular”⁹.

Arapça dil öğretimi ile ilgili görüşlerini açıklamaya devam eden Kâtip Çelebi, Arapça'nın daha çok edebi yönünü ilgilendiren “meâni” hakkında da: “... meâni ilminde esas zevktir. Bu hususta delil ikamesi kudretin haricindedir. Kim bu hususta delil isterse kendini yorar” diyerek meseleyi âdeta kesip atmak istemiştir.

Kâtip Çelebi'nin temel yapı olarak anlatmak istediği hususları ondan 150 yıl kadar önce vefat eden İbn Haldun (1332-1406) da aynı terennüm etmiş, özellikle Arap dilini kullanmada, bugün de dil bilimcilerinin benimsediği görüşleri ileri sürmüştür. İlk müslüman tarih felsefecilerinden ve sosyologlarından olan İbn Haldun, toplum yapısını ve içtimai değişmeyi konu alan ilmî akımı gerçekleştirmiş bir bilgidir¹⁰. Türkçe'ye de tercüme edilen Mukaddime'sinde¹¹ tarih, sosyoloji, ekonomi, iktisat, din, felsefe, siyaset, medeniyet vb. konular yanında ilme ve ilmin elde edilmesi için gerekli çalışmalara özel bir önem vermiştir. İbn Haldun'a göre “Bir dilde meleke, dilin kurallarını öğrenmekle elde edilmez ve bu dilde meleke kazanmak için bu kuralların gereği yoktur. Çünkü irab kaide ve konuları amelin ancak niteliğinden bahseder. Amelin kendisi değildir. Bundan dolayı nahiv bilginlerinin en ileri gelenlerinden biri, iki satırla kardeşine veya dostlarından birine mektup yazmak istediğinde Arap üslubu üzere yanlışsız olarak iki satırı biraraya getiremez. O, doğru yazı yazmaktan âcizdir”¹² sözleriyle, dilde

9 Kâtip Çelebi'den Seçmeler, s.219-20.

10 Ümit Hassan, İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi, Ank., 1982.

11 Mukaddime “el-İber” e giriş olarak yazılmıştır.

12 Mukaddime, (çev. Z. Kadiri Ugan), İst., 1954, III, 217.

meleke sahibi olmanın önemini bir kere daha vurgulamıştır. Burada, Arap dili eğitim-öğretimiyle ilgili hususlara ağırlık verilmesi, ilimde "vasıta-gaye" ilişkisinin, diğer ilim dallarında düşünülmeceği manasına asla gelmemelidir.

Her sahada baş döndürücü gelişmelerin yaşandığı günümüzde, her branşta ilim dalının tahsil edilmesindeki "gaye" ne kadar birinci planda tutulursa, müspet sonuçlara da o nispette tez elden ulaşmanın mümkün olacağını izaha hacet yoktur. Önemli olan, "gaye-vasıta" dengesinin çok iyi kurulmasıdır.